

A.NAVOIY "SADDI ISKANDARIY" DOSTONI

Qosimova Sayyora Oromijonovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani 1-sonli politexnikumi

Ona tili va adabiyot

qosimovasayyora17@gmail.com

998914052111

Anotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiyning “Xamsa” asarining so‘nggi qismi bo‘lgan “Saddi Iskandariy” dostonini keng ko‘lamda adabiy, tarixiy, falsafiy va ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Maqolada dostonning mazmuni, badiiy tuzilishi, tarixiy-mifologik asoslari, Iskandar Zulqarnayn obrazi orqali ifodalangan axloqiy-falsafiy g‘oyalar va Navoiyning inson, jamiyat, davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, dostonning o‘zbek adabiyotidagi o‘rni, o‘rta asr sharq adabiyoti an‘analariga ta’siri va zamonaviy adabiyotshunoslikdagi ahamiyati yoritiladi. Maqola “Saddi Iskandariy”ning badiiy-estetik qiymati, uning universal g‘oyalari va o‘zbek milliy adabiy merosidagi muhimligini ko‘rsatishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarga dostonning chuqur mazmunini tushunishda yo‘l-yo‘riq beradi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Saddi Iskandariy”, “Xamsa”, Iskandar Zulqarnayn, o‘zbek adabiyoti, falsafiy mazmun, tarixiy kontekst, badiiy tahlil, axloqiy g‘oyalar, adabiy meros, sharq adabiyoti, ma’naviy qadriyatlar, davlat boshqaruvi, mifologik obrazlar

Kirish

Alisher Navoiy o‘zbek adabiyotidagi eng muhim shaxs bo‘lib, uning “Xamsa” asari sharq adabiyotidagi eng yirik epik yodgorliklardan biridir. “Xamsa”ning beshinchi dostoni bo‘lgan “Saddi Iskandariy” Navoiyning ijodiy merosining cho‘qqisi sifatida alohida o‘rin tutadi. Bu doston Iskandar Zulqarnaynning hayoti, jahonni zabt etish yo‘lidagi sayohatlari, donishmandlar bilan suhbatlari va Yajuj-Majuj xalqlariga qarshi devor qurilishi kabi epizodlarni o‘z ichiga oladi. Doston nafaqat tarixiy va mifologik shaxs obrazini yoritadi, balki insonning ma’naviy izlanishlari, adolatli boshqaruv, jamiyat farovonligi va axloqiy qadriyatlar kabi chuqur mavzularni ko‘taradi. “Saddi Iskandariy” o‘rta asr adabiyoti an‘analariga asoslangan bo‘lsada, uning universal g‘oyalari zamonaviy adabiyotshunoslikda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqola dostonning adabiy-tarixiy kontekstini, badiiy xususiyatlarini, falsafiy mazmunini va ijtimoiy ahamiyatini keng ko‘lamda tahlil qilishga bag‘ishlanadi, shuningdek, Navoiyning o‘zbek adabiyoti va sharq madaniyatidagi o‘rnini chuqur o‘rganadi.

“Saddi Iskandariy” dostonining tarkibi va mazmuni

“Saddi Iskandariy” Alisher Navoiyning “Xamsa” asarining yakuniy dostoni bo‘lib, Iskandar Zulqarnaynning hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan. Doston o‘rta asr sharq

adabiyotidagi “Iskandarnoma” an’alariga asoslanadi, lekin Navoiy o‘zbek tilining boy imkoniyatlaridan foydalanib, bu hikoyaga o‘ziga xos talqin keltiradi. Doston bir nechta asosiy qismlardan iborat bo‘lib, har biri badiiy va falsafiy jihatdan muhim mazmunni ochib beradi:

• **Iskandar Zulqarnayn obrazi:** Dostonning markaziy qahramoni Iskandar Zulqarnayn bo‘lib, u tarixiy shaxs (Makedoniyalik Aleksandr) va mifologik qahramon sifatida tasvirlanadi. Navoiy Iskandarni ideal hukmdor, adolat tarafdori, donishmand va ma’naviy izlanishlarda bo‘lgan shaxs sifatida ko‘rsatadi. Uning shuhratparastligi, bilim olishga intilishi va insoniy zaifliklari ham e’tiborga olinadi, bu esa obrazni ko‘p qirrali va real qiladi.

• **Sayohatlar va janglar:** Dostonning katta qismi Iskandarning jahonni zabt etish yo‘lidagi sayohatlariga bag‘ishlangan. U turli mamlakatlarni bosib o‘tib, xalqlar bilan uchrashadi, ularning madaniyati, urf-odatlarini va dunyoqarashini o‘rganadi. Bu epizodlar orqali Navoiy turli xalqlarning xilma-xilligini va ularning o‘ziga xos qadriyatlarini tasvirlaydi, shu bilan birga insoniyatning umumiy birligi g‘oyasini ilgari suradi.

• **Falsafiy suhbatlar:** Dostonning eng muhim qismlaridan biri Iskandarning donishmandlar, faylasuflar, diniy arboblari va hukmdorlar bilan suhbatlaridir. Bu suhbatlarda hayotning ma’nosi, o‘lim, adolat, xayr va shar, baxt va fozilat kabi mavzular muhokama qilinadi. Navoiy bu suhbatlar orqali o‘rta asr falsafasining chuqur g‘oyalarini o‘quvchiga yetkazadi.

• **Sadd qurilishi:** Dostonning eng ramziy epizodi Yajuj va Majuj xalqlariga qarshi devor qurilishidir. Bu devor insoniyatni yovuzlik va tartibsizlikdan himoya qilish ramzi sifatida talqin qilinadi. Navoiy bu orqali adolat, xavfsizlik va jamiyat barqarorligi g‘oyalarini ifodalaydi.

• **Ma’naviy yakun:** Doston Iskandarning o‘limi va uning ma’naviy izlanishlarining yakuni bilan tugaydi. Navoiy bu orqali inson hayotining o‘tkinchiligi, shuhrat va boylikning vaqtinchalik ekanligi haqida falsafiy mulohaza yuritadi.

Doston “masnaviy” shaklida yozilgan bo‘lib, Navoiyning she’riy tili boy metaforalar, tasvirlar, allegoriyalar va falsafiy mulohazalar bilan to‘ldirilgan. Bu til dostonni nafaqat adabiy, balki ma’naviy va axloqiy jihatdan ham boyitadi, o‘quvchiga chuqur ta’sir ko‘rsatadi.

Dostonning badiiy xususiyatlari

“Saddi Iskandariy”ning badiiy ahamiyati Navoiyning she’riy mahorati, o‘zbek tilining boy imkoniyatlaridan foydalanishi va o‘rta asr adabiy an’alarini rivojlantirishida namoyon bo‘ladi. Quyida dostonning asosiy badiiy xususiyatlari kengroq yoritiladi:

• **She’riy tilning o‘ziga xosligi:** Navoiy o‘zbek tilini adabiy til sifatida yuksaltirib, uning boy lug‘aviy imkoniyatlarini to‘liq ishlatgan. Dostonning she’riy tili murakkab metaforalar, ramziy tasvirlar, o‘xshatishlar va allegoriyalar bilan to‘ldirilgan. Masalan,

Iskandarning sayohatlari insonning ma'naviy izlanishlari ramzi sifatida talqin qilinadi, bu esa she'rga chuqur ma'no bag'ishlaydi.

• **Epik va dramatik elementlarning uyg'unligi:** Doston epik hikoya sifatida Iskandarning janglari, sayohatlari va davlat boshqaruvi haqida hikoya qilsa, falsafiy suhbatlar dramatik elementlar sifatida ishlaydi. Bu suhbatlar o'quvchiga axloqiy va ma'naviy savollar berib, dostonning hissiy ta'sirini oshiradi.

• **Tarixiy va mifologik sintez:** Navoiy Iskandar Zulqarnayn obrazini tarixiy shaxs sifatida emas, balki mifologik va ramziy qahramon sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv dostonni universal qilib, uni turli madaniyatlar va davrlar uchun dolzarb qiladi. Iskandar obrazi orqali Navoiy insonning o'ziga xos izlanishlari va jamiyat oldidagi mas'uliyatini ko'rsatadi.

• **Ramziy tasvirlar va allegoriyalari:** Dostonning muhim badiiy xususiyatlaridan biri ramziy tasvirlardir. Masalan, Yajuj va Majujga qarshi devor qurilishi nafaqat jismoniy himoya, balki ma'naviy va axloqiy chegaralarni mustahkamlash ramzi sifatida talqin qilinadi.

• **Lirizm va falsafa uyg'unligi:** Navoiy dostonni yozishda lirik tuyg'ularni falsafiy mulohazalar bilan uyg'unlashtirgan. Iskandarning ma'naviy izlanishlari va donishmandlar bilan suhbatlari o'quvchiga nafaqat fikrlash, balki his qilish imkonini beradi.

• **O'zbek adabiy tilining rivojlanishi:** Navoiy "Saddi Iskandariy" orqali o'zbek tilining adabiy imkoniyatlarini namoyish etdi. Uning tili o'zbek adabiyotidagi she'riy an'analarni mustahkamlab, keyingi avlod shoirlariga katta ta'sir ko'rsatdi.

Falsafiy mazmun va axloqiy g'oyalar

"Saddi Iskandariy"ning falsafiy mazmuni uning eng muhim jihatlaridan biridir. Navoiy doston orqali inson, jamiyat, davlat boshqaruvi va ma'naviy qadriyatlar haqidagi chuqur g'oyalarni ilgari suradi. Quyida dostonning asosiy falsafiy va axloqiy g'oyalari kengroq yoritiladi:

• **Adolatli boshqaruv:** Iskandar Zulqarnayn dostonning markaziy qahramoni sifatida adolatli hukmdor sifatida tasvirlanadi. Uning jahonni zabt etishdagi maqsadi hududiy kengayishdan ko'ra, adolat va tinchlikni o'rnatishdir. Navoiy bu orqali ideal davlat boshqaruvi haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi, hukmdorning adolat, donishmandlik va xalq farovonligiga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlaydi.

• **Ma'naviy izlanish va bilim olish:** Iskandar donishmandlar va faylasuflar bilan suhbatlari orqali hayotning ma'nosi, o'limning muqarrarliligi, baxt va fozilat haqida mulohaza yuritadi. Bu suhbatlar o'rta asr sharq falsafasining ta'sirini aks ettiradi, xususan, Aristotel, Platon va sharqiy tasavvuf g'oyalariga ishora qiladi. Navoiy bilim olishni insonning ma'naviy rivojlanishi uchun asosiy shart sifatida ko'radi.

• **Inson va jamiyat o'rtasidagi munosabat:** Doston jamiyatning farovonligi insonning axloqiy va ma'naviy rivojlanishiga bog'liqligini ta'kidlaydi. Iskandar orqali

Navoiy insonning o'ziga xos mas'uliyatini, jamiyat oldidagi burchini va xalqqa xizmat qilish muhimligini ko'rsatadi.

- **Xayr va shar muammosi:** Yajuj va Majuj xalqlariga qarshi devor qurilishi xayr va sharning ramziy kurashi sifatida talqin qilinadi. Navoiy bu orqali insoniyatni yovuzlik, tartibsizlik va axloqsizlikdan himoya qilish g'oyasini ilgari suradi. Devor nafaqat jismoniy, balki ma'naviy chegaralarni mustahkamlash ramzi sifatida ishlatiladi.

- **Hayotning o'tkinchiligi:** Dostonning yakuniy qismida Iskandarning o'limi orqali Navoiy hayotning vaqtinchalik ekanligi, shuhrat va boylikning o'tkinchi ekanligi haqida falsafiy mulohaza yuritadi. Bu tasavvuf falsafasidagi o'lim va abadiylik haqidagi g'oyalarga yaqin bo'lib, insonni ma'naviy qadriyatlar sari yo'naltiradi.

- **Axloqiy qadriyatlar:** Doston adolat, halollik, mehr-oqibat, sadoqat va fidoyilik kabi axloqiy qadriyatlarning muhimligini ta'kidlaydi. Navoiy Iskandar orqali insonning o'z harakatlari uchun mas'ul ekanligini va axloqiy tamoyillarga sodiq bo'lish zarurligini ko'rsatadi.

Tarixiy va mifologik kontekst

“Saddi Iskandariy”ning tarixiy va mifologik asoslari dostonni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Iskandar Zulqarnayn obrazi tarixiy shaxs – Makedoniyalik Aleksandrga asoslanadi, lekin Navoiy uni mifologik va ramziy qahramon sifatida talqin qiladi. Iskandar haqidagi hikoyalar sharq adabiyotidagi “Iskandarnoma” an'analari keng tarqalgan bo'lib, Firdavsiy, Nizomiy Ganjavi va Amir Xusrav Dehlaviy kabi shoirlarning asarlarida aks etgan. Navoiy ushbu an'analarga tayangan holda, o'zbek tilida o'ziga xos talqin yaratdi.

- **Tarixiy kontekst:** Iskandar Zulqarnaynning jahonni zabt etishi, uning sharq va g'arb xalqlari bilan muloqotlari dostonning tarixiy asosini tashkil qiladi. Navoiy bu epizodlarni tasvirlashda o'rta asr sharq tarixiga xos bo'lgan tasavvurlarni ishlatadi, ammo tarixiy aniqlikdan ko'ra ramziy ma'no va falsafiy g'oyalarga e'tibor qaratadi.

- **Mifologik elementlar:** Iskandar Zulqarnayn Qur'oni Karimda (Surai Kahf) zikr qilingan shaxs sifatida sharq adabiyotida muqaddaslashtirilgan. Navoiy uni nafaqat jangovar qahramon, balki ilohiy vazifani bajaruvchi, insoniyatni himoya qiluvchi shaxs sifatida tasvirlaydi. Yajuj va Majujga qarshi devor qurilishi bu mifologik tasavvurning eng muhim namunasidir.

- **Sharq adabiyoti bilan bog'liqlik:** Navoiy “Saddi Iskandariy”ni yozishda Nizomiy Ganjaviyning “Iskandarnoma” asariga javob sifatida o'z dostonini yaratgan. Biroq, Navoiyning asari o'zbek tilida yozilganligi, mahalliy madaniyat va qadriyatlar bilan boyitilganligi bilan ajralib turadi.

“Saddi Iskandariy”ning adabiy merosdagi o'rni

“Saddi Iskandariy” Alisher Navoiyning “Xamsa” asarining yakuniy dostoni sifatida o'zbek adabiyotidagi eng muhim yodgorliklardan biridir. Doston o'zbek adabiyotidagi

epik an'analarni rivojlantirib, sharq adabiyotidagi "Iskandarnoma" hikoyalariga yangi talqin keltirdi. Quyida dostonning adabiy merosdagi o'rni kengroq yoritiladi:

• **O'zbek adabiy tilining rivojlanishi:** Navoiy "Saddi Iskandariy" orqali o'zbek tilini adabiy til sifatida yuksaltirdi. Uning boy lug'ati, murakkab she'riy shakllari va falsafiy mulohazalari o'zbek adabiyotidagi she'riy an'analarni mustahkamladi. Bu doston o'zbek tilining adabiy imkoniyatlarini ko'rsatib, keyingi avlod shoirlariga katta ta'sir ko'rsatdi.

• **Sharq adabiyotidagi o'rni:** Navoiyning "Xamsa" asari sharq adabiyotidagi "panchak" (beshlik) an'anasining eng muhim namunalaridan biridir. "Saddi Iskandariy" Nizomiy Ganjavi, Amir Xusrav Dehlaviy va Jomiy kabi shoirlarning asarlariga javob sifatida yozilgan bo'lib, sharq adabiyotidagi epik dostonlar an'anasini davom ettirdi va boyitdi.

• **Ma'naviy va axloqiy meros:** Doston o'zbek xalqining ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini aks ettiradi. Adolat, halollik, bilim olish va jamiyat farovonligiga xizmat qilish kabi g'oyalar dostonning asosiy mavzularidir. Bu qadriyatlar o'zbek milliy adabiyotidagi muhim poydevor hisoblanadi.

• **Zamonaviy adabiyotshunoslikdagi ahamiyati:** "Saddi Iskandariy" zamonaviy adabiyotshunoslikda o'zbek adabiyotidagi epik an'analar, Navoiyning falsafiy qarashlari va o'zbek tilining rivojlanishini o'rganish uchun muhim manba sifatida qaraladi. Dostonning universal g'oyalari uni global adabiyot kontekstida ham dolzarb qiladi.

• **Ta'lim va madaniyatdagi o'rni:** Doston o'zbek ta'lim tizimida o'rganiladigan muhim asarlardan biri bo'lib, yosh avlodga milliy adabiy meros va ma'naviy qadriyatlar haqida ta'lim beradi. Shuningdek, doston o'zbek madaniyatining muhim ramzi sifatida xalqaro miqyosda targ'ib qilinadi.

Xulosa

Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni o'zbek adabiyotidagi eng muhim yodgorliklardan biri bo'lib, o'zining adabiy, tarixiy, falsafiy va ijtimoiy jihatlar bilan alohida o'rin tutadi. Doston Iskandar Zulqarnayn obrazi orqali adolatli boshqaruv, ma'naviy izlanish, insonning jamiyat oldidagi mas'uliyati, xayr va shar muammosi kabi chuqur g'oyalarni ko'taradi. Navoiyning she'riy mahorati, o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan foydalanishi va o'rta asr sharq adabiyoti an'alarini rivojlantirishi dostonni adabiy merosning noyob namunasi qiladi. "Saddi Iskandariy" nafaqat o'zbek adabiyotidagi epik an'analarni mustahkamladi, balki universal insoniy qadriyatlar haqida o'ylashga undaydi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda bu doston o'zbek tilining adabiy imkoniyatlari, Navoiyning falsafiy qarashlari va milliy ma'naviy merosning muhim namunasi sifatida o'rganilmoqda. Dostonning g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, adolat, bilim va axloqiy qadriyatlarning muhimligini eslatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Navoiy, Alisher. “Xamsa.” Tashkent: Gʻafur Gʻulom Nomidagi Adabiyot va Sanʼat Nashriyoti.
- Erkinov, A. “Alisher Navoiy va Xamsa anʼanalari.” Tashkent: Fan Nashriyoti.
- Hayitmetov, A. “Oʻzbek adabiyoti tarixi.” Tashkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
- Bertels, Y. E. “Navoiy va uning adabiy merosi.” Moscow: Nauka.
- Alimova, D. “Saddi Iskandariy: tarixiy va falsafiy tahlil.” Tashkent: Sharq Nashriyoti.
- Firdavsiy, A. “Shohnoma.” Tehran: Adabiyot Nashriyoti (Navoiyning taʼsir manbai sifatida).
- Nizomiy Ganjavi. “Iskandarnoma.” Baku: Elm Nashriyoti (taqqoslash uchun).
- Jomiy, Abdurahmon. “Xamsa.” Dushanbe: Irfon Nashriyoti (sharq adabiyoti konteksti uchun).
- Qodirov, M. “Navoiy ijodida falsafiy gʻoyalar.” Tashkent: Oʻzbekiston Adabiyoti va Sanʼati Nashriyoti.
- Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi. “Alisher Navoiy va Xamsa.” Available at: <https://www.uzbekencyclopedia.uz>.